

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ИССН: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/Номер:
24, Eylül/September/Сентябрь 2020,
s./pp. 145-172

Geliş/Submitted/ Отправлено: 21.07.2020
Kabul/Accepted/ Принимать: 16.09.2020
Yayın/Published/ Опубликованный: 20.09.2020

10.29228/kesit.45885

Araştırma Makalesi
Research Article
Научная Статья

Öğr. Gör. Dr. Sadiye KAYAARSLAN

Kırıkkale Üniversitesi, Delice M.Y.O.

Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Programı, Türkiye

kayaarslan@kku.edu.tr

 ORCID 0000-0001-8636-3897

**EVDE BAKIM HİZMETİ KAPSAMINDAKİ ENGELLİ BAKICILARININ
SOSYAL İLİŞKİLERİ VE SOSYAL DESTEK DURUMLARI¹
SOCIAL RELATIONS AND SOCIAL SUPPORT SITUATIONS OF
CAREGIVERS WITHIN THE SCOPE OF HOME CARE SERVICES**

Öz

Bakıcıların sosyal işlevselliğinin artırılması amacıyla sosyal desteklerinin ve sosyal sermayelerinin artırılması hem sosyal hizmetin odağındaki konular arasındadır hem de sosyolojik bir olgudur. Engelli bakıcılarının çok fazla araştırmaya konu olmamasından hareketle bu araştırmanın evrenini Kırıkkale Sosyal Hizmet Merkezi'nde kayıtlı evde bakım hizmeti alan 1763 engellinin bakıcısı oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre; engelli bakıcısı olmak, bakıcıların sosyalliklerinin daha az olmasına neden olmaktadır. Bakıcıların çoğu (%64,2'si), bakım verirken başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadırlar. Engelli bakıcılarının sosyal sermaye-

¹ This article is derived from the phd dissertation named as "Life Quality Evaluation of Caregivers who Provide Home Care Service for Disabled Persons (Sample of Kırıkkale)". /Bu makale "Evde Bakım Hizmeti Sunan Engelli Bakıcılarının Yaşam Kalitelerinin Değerlendirilmesi (Kırıkkale Örneği)" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Cite as/Atıf: Kayaarslan, S. (2020). Evde Bakım Hizmeti Kapsamındaki Engelli Bakıcılarının Sosyal İlişkileri ve Sosyal Destek Durumları, *Kesit Akademi Dergisi*, 6 (24): 145-172. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.45885>
Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

sine kaynak oluşturan en büyük sosyal destek mekanizmasının yakın aile çevresi olduğu tespit edilmiştir. Bakıcıların yaşı ve eğitim durumları, engellinin evrak işlerinin yürütülmesinde önemli bir etken olmaktadır. Bakıcıların %75,8'i kendilerine danışmanlık ve yönlendirme yapılmasına, %61,4'ü günübirlik bakım kurumlarından sağlanacak sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Evde Bakım, Sosyal Hizmet, Sosyal Destek, Sosyal Sermaye, Dezavantajlı Gruplar

Abstract

With the aim of increasing social functionality of the caregivers, increasing their social support and social capital is both among the pivotal subjects of social service and a sociological fact. By the reason of not their being used as a topic for many studies, the population of this study consists of 1763 caregivers registered at Kırıkale Social Service Center. According to the findings, being a caregiver of a disabled person causes caregivers less social. Most of them (%64,2) need the help of others while giving care. It is determined that the biggest social support mechanism which provides fund for the caregivers' social capital is their family circle. The age and educational background are important effects for carrying out the paperwork of the disabled person. %75,8 of caregivers need counselling and guidance, %61,4 need social support provided by one-day care establishments.

Key Words: Home Care, Social Service, Social Support, Social Capital, Disadvantaged Groups

GİRİŞ

Engellilik, toplumsal yapıyı ilgilendiren sosyal bir olgu olduğu kadar aynı zamanda beraberinde getirdiği dezavantajlılığı onarma sorumluluğu nedeniyle de sosyal hizmetin odak konularından birisidir. Engelliler, onların bakımlarını üstlenen kişiler de dezavantajlı konumdadırlar. Cinsiyet, yaş, alt sosyo-ekonomik toplumsal tabakada olmak, eğitim düzeyi düşük olmak, sosyal kaynaklardan yeterince faydalanamamak, sosyalliğin kısıtlanması vb. bakımlardan engelli bakıcılarının dezavantajlı konumda oldukları ifade edilebilir. Ayrıca bakım hizmetlerinin bakıcıların zaman ve enerjilerinin büyük kısmını alması nedeniyle bakıcılar, kişisel gelişimlerine ve engelli dışında çevrelerindeki diğer bireylere yeterli zaman ayıramamakta; dinlenme, tatil yapma ve eğlenme gibi insani ihtiyaçlarını yeterince karşılayamamaktadırlar. Tüm bu durumlar engelli bakıcılığının dezavantajlı bir iş olduğunun göstergeleridir. Bu noktada evde bakım hizmeti engelli ve bakıcılarını buldukları dezavantajlı konumdan kurtarmaya yardımcı olan bir sosyal devlet uygulaması olarak dikkatleri çekmektedir.

Engelli bakıcılarının sosyal desteğe ulaşımı, iki yönlü düşünülebilecek bir durumdur. Toplumun çoğunluğunun bildiği ve toplum tarafından engelli ve ailesine uygulanan bir durumu ifade eden "toplumsal dışlanma" olayın bir boyutunu oluşturmaktayken; bakıcının kendisini içe kapatıp kendini toplumdaki soyutlayarak sosyal destekten kendini mahrum bırakması ve sosyal destek kaynaklarına ulaşamaması en çok gözden kaçırılan diğer boyutu oluşturmak-

tadır. Bu iki durumun da sosyal ilişkiler ağı içerisinde meydana geldiği söylenilebilir.

Evde bakım hizmeti, bireyi sosyal çevresinden koparmadan yaşam kalitesini koruyarak yükseltme çabasının bir ürünüdür. Evde bakım hizmeti sunan aile bireyleri, hem kişisel bakım hizmetlerini hem de psiko-sosyal destek hizmetlerini birlikte yürütmektedirler. Bireylerin konutlarında aile üyesi olan bakım verenler tarafından yürütülen evde bakım hizmeti 2006 yılı itibarıyla ülkemizde de maddi olarak devlet tarafından desteklenmeye başlamıştır. Bu değişimin sosyal hizmet anlayışındaki olumlu gelişimin geldiği aşamayı göstermesi bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

Evde bakım hizmetlerinin özünde; tıbbi hizmetlerin, sosyal hizmet müdahalesiyle bütünleşerek tüm ekip üyelerinin işbirliğinde sürekli, kapsamlı çalışmayla yürütülen hem önleyici hem de tedavi edici işleve sahip olması bulunmaktadır. Bu hizmet türünde dezavantajlı kişinin ve bakım verenlerinin çok yönlü olarak her açıdan ele alınmasının gerekliliği konunun da disiplinlerarası boyutta incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Dezavantajlı gruplara yönelik sosyal çalışmanın odak konularından biri olan “sosyal çevreye uyum”, “sosyal etkileşim”, “sosyal işlevselliği artırma” amaçları nedeniyle bireylerin sosyal sermayesinin ve sosyal desteklerinin artırılması önemli bir konu olmaktadır. Bu sürecin ise sosyal sermaye perspektifi ile düşünülerek daha iyi anlamlandırılabilmesi düşünülmektedir.

1. Dezavantajlı Grup Olarak Engelliler ve Engelli Bakıcıları

Gün geçtikçe evde bakım hizmetinden yararlanan birey sayısının artması, evde bakım hizmetinin önemini ve bakıcılara olan ihtiyacı artırmaktadır. Tablo 1’den de görülebileceği gibi son on bir yılda evde bakım hizmetinden faydalanan birey sayısı yaklaşık 16,7 kat artış göstermiştir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre engellilik (*handicapped*); bir yetersizlik ya da özür nedeniyle yaşa, cinsiyete, sosyo-kültürel etkenlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması ya da yerine getirilememesidir. Dünyada 18 yaş üstü nüfusun %15,6’sının engelli olduğu belirtilerek engelli bireylerin sağlık durumlarının, engelli olmayanlara oranla daha kötü durumda olduğu, sağlık hizmetine daha çok ihtiyaçları olmalarına rağmen daha az ulaşabildikleri vurgulanmıştır (WHO², 2011: 1-10).

Engelli kavramı, çevresel koşulların iyileştirilmemesi nedeniyle bireylerin engellenerek ‘engelli’ haline getirilmiş olduğunu vurgulamaktadır. Böylece aslında bireyin hayata tamamen katılımının engellenmesi ifade edilmektedir (DDK³, 2009: 15). Mevzuatımızda engelliliğin toplumsal boyutuna 2005’den sonra daha güçlü biçimde dikkat çekildiği görülmektedir. Böylece hâkim tıbbi modelin sınırları esneyerek engelliliğe bireyi sosyal çevresi içinde ele alan sosyolojik bakış açısıyla yaklaşmaya başlanmıştır.

Tablo 1: Yıllara Göre Evde Bakım Ücretinden Faydalanan Engelli Sayısı

Yıllar	Engelli Sayısı
2018	513.276
2017	499.737

² URL-2

³ URL-1

2016	481.141
2015	508.481
2014	450.031
2013	427.434
2012	398.335
2011	347.756
2010	284.595
2009	210.320
2008	120.000
2007	30.638

Kaynak: EYHGM, 2019: 28-29.

Kendi kendine yeterli olma araçlarına ulaşma imkânı bulunmayan ya da sınırlı olan bireyler dezavantajlı bireyler kapsamında değerlendirilmektedir. E.S. Mayer'e göre (Aktaran: Bozok, 2011: 16) dezavantajlı bireyler toplumun çoğunluğunun ulaşarak kullanabildiği sosyal destek, sağlık, eğitim, bilgi edinme, işe sahip olma, sermaye vb. araçlara yeteri kadar ulaşamamaktadırlar. Bu doğrultuda dezavantaj faktörleri içerisinde; engelli olmak, cinsiyet (toplumun kadın algısı), yaş (özellikle yaşlılar ve çocuklar-bağımlı nüfus olma açısından), alt sosyal tabakaya mensup olmak (Göçoğlu, 2015: 848) sayılabilir. Ayrıca bireylerin deneyimlediği engel türleri farklılaşabilmektedir. 16.12.2010 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ve engelli sağlık kurulu raporlarına dair işlemleri düzenleyen yönetmelikte engel gruplarına ilişkin yeni gruplandırmaya göre (Olgun, 2012: 503-504) engel grupları şunlardır: Ortopedik, işitme, görme, dil ve konuşma, ruhsal ve duygusal, zihinsel, süregen (sürekli) hastalığa bağlı engellilik.

Farklı engel türleri karşımızda dururken aynı zamanda bu engel gruplarına bakım veren bakıcıların bakım zorluklarının da çeşitlenmekte olduğu söylenilebilir. Nitekim evde bakım hizmetleri, kendi bakımını sağlayamayan engelli için hayati öneme sahiptir. Özellikle evde ağır bir engelliye bakım veren kişiler; bu süreçte onu bir an olsun bırakıp alışverişe gidememe, çocuklarının veli toplantılarına yeterince katılmama, çocuklarının dersleriyle ilgilenmeye yeterince vakit ayıramama, evdeki diğer bireylere yeterli vakit ayıramama, komşularıyla sık görüşememe gibi birçok sorunla karşılaşarak dezavantajlı duruma düşebilirler. Ayrıca birden fazla engel türüne sahip olan engelliler için hayat daha fazla engellenmeyi içermektedir. Bu engellilerin bakıcıları da engellilerinin hayatla mücadelesinde daha fazla çaba sarf ettiğinden dezavantajlılığı daha fazla yaşamaktadırlar. Bu nedenle engelli bakıcılarının moral seviyelerini artırarak onların zorluklarla baş etme becerilerini artıracak sosyal destek hizmetleri içerisinde olan evde bakım hizmetleri önemli bir konumda yer almaktadır. Engelli bakıcılarının aldığı evde bakım ücretiyle de bazı zorlukları aşmakta ve daha iyi koşullarda yaşamalarının önü açılmış olmaktadır.

2. Evde Bakım Sisteminde Aile Üyesi Bakıcıların Konumu

Bakım, fiziksel emek ve duygusal emeğin (Altuntaş ve Topcuoğlu, 2014: 310) anlamlarını ihtiva eden bir manaya gelmektedir. Evde bakım ise bakıma muhtaç olan bireylerin hem fiziksel hem de duygusal emek sarf ederek ev ortamında bakımlarının bakıcıları tarafından sağlanmasını ifade etmektedir.

Ülkemizde engellilerin çoğuna aileleri bakım vermektedir (DDK⁴, 2009: 65). Bu noktada bakıcılık konusunda kadın emeğinin yoğun olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bakım rolünün daha çok kadınlara atfedilmesinde toplumsal cinsiyet bakış açısının etkisi de önemli görülmektedir. Türkiye'nin refah rejimi, aileyi temel alan bir refah rejimidir (Buğra ve Keyder, 2006: 211). Bu noktada engelli bakımı düzenlemelerinin; bakım vermenin, kadınların geleneksel rolü olduğunu kabul eden anlayışla örtüşür şekilde bakım hizmetlerinin evde akrabalar tarafından verildiğinde "iş" kapsamında değerlendirilmeyip sigortasız olarak icra edildiği ifade edilmelidir.

Türkiye'de bakım hizmetlerinin kurumsallaşması önemli bir gelişme olmakla birlikte bakım veren devlet kurumlarının sayıca azlığı, verilen hizmetlerin geniş bir kesime ulaşabilmesini engellemektedir. Bu noktada evde bakım hizmetini icra eden kadın yoğunluklu emeğin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu hizmetlerin, devletin yükünü hafifletme konusunda işlevsel olduğu görülmektedir. Evde bakım sistemi içindeki bakıcı aile üyeleri de her ne kadar sigortasız olarak bakıcılık yapsalar da bakım karşılığında devletten aldıkları ücret ile bir nebze olsun ekonomik olarak rahatlamaktadırlar. Bu noktada aile üyeleri tarafından yapılan informal bakımın devam ediyor oluşunun en önemli nedeni olarak, engelli ailelerinin kendi engellisine bakım verme konusundaki istekliliklerinin göz önüne alınmasının önemli olduğunu düşünmekteyiz. Toplumsal yapıda aile üyelerinin engelliye bakım vermek istemeyip onu kurum bakımına bırakması yönünde bir eğilim olsaydı evde bakım sisteminde aile üyesi bakıcıları değil daha çok belki paralı tutulan aile üyesi olmayan bakıcıları görmek mümkün olurdu.

Sosyal devlet olmanın gereği, bakıcıların ve engellilerin ihtiyaçlarına uygun politikaların geliştirilmesi olarak düşünülürse, evde bakım hizmetlerinin aile üyesi bakıcılar tarafından verilmesi durumunda devlet tarafından desteklenmesinin sadece sosyal yardım kapsamında düşünülemediği, bunun aynı zamanda bir sosyal hizmet sunumu olduğu görülebilecektir. Uygulamada bazı eksiklikler olsa da toplumsal ve kültürel yapıya uygun bir uygulama olarak evde bakımın değeri yadsınmaz.

3. Sosyal Sermaye ve Sosyalliğin Kısıtlanması Ekseninde Sosyal İlişkiler ve Sosyal Destek

Bu başlık altında sosyal sermayenin sosyal hizmet uygulamalarıyla ilişkisi üzerinde yoğunlaşarak sosyal desteği gerekli gören yaklaşımlar çerçevesinde sosyal sermaye, sosyal ilişkiler, sosyal dışlanma, sosyalliğin kısıtlanması ve sosyal destek konuları anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

3.1.Sosyal Sermaye

Sosyal çalışmanın odağı, sosyal çevresi içinde bireydir. Sosyal ilişkiler içinde edinilen sosyal destek sayesinde bireyler sorunlarını çözebilir ve iyilik halini artırabilir. Bununla bağlantılı olarak sosyal sermaye kavramı ise Reitmayer'ın ifade ettiği gibi (Aktaran: Alyüz, 2019: 957) temelde iki bakımdan ele alınmaktadır. Makro bakımdan "kolektif iyilik hali" belirtilirken mikro bakımdan ise "bireyin iyilik hali" belirtilmektedir. Bireyin iyilik hali ifadesi, toplumsal ilişkilerin bireye sağladığı bireysel fayda olarak sermayeyi ve kazancı belirtmektedir. Öyle ki birey,

⁴ URL-1

içerisinde bulunduğu sosyal ağlarıyla bilgiye, yardıma ve desteğe ulaşabilmektedir. Mikro açıdan bakıldığında “sosyal destek”, insanların sosyal sermayesini analiz etmede önemli bir unsur olmaktadır. Sosyal ağlar yoluyla insanın duygusal destek, bilgi desteği, pratik ve materyal destek, sosyal bütünleşme gibi faydalar elde etmesi sosyal destek olarak görülmektedir.

N. Lin’e göre, sosyal sermayenin insan yaşamına sağladığı bazı kazançlar bulunmaktadır. Söz konusu kazançları ise maddi destek, zihinsel sağlığın korunması- sosyal ve duygusal destek, yaşama dair doyumun sağlanması (Aktaran: Öztaş, 2007: 94) olarak ifade etmiştir. Ayrıca Lin, kişinin diğer sosyal yapılar içindeki bireylerle etkileşiminin söz konusu birey için sosyal yükselme sağlayabileceğini ifade ederek; bedensel sağlığın, zihinsel sağlığın ve yaşama dair doyumun önemini vurgulamıştır. Buradaki bireylerin bedensel sağlığı; bedensel anlamda iş görebilir olmanın sürekliliğini ve sağlıklı olmayı; zihinsel sağlık, stresle başa çıkma ve zihinsel-duygusal dengeyi sağlayabilmeyi; yaşama dair doyum ise kişinin iyimser olmasını; aile hayatı, evlilik yaşantısı, iş ortamları, cemiyet yaşantısı ve komşuluk ilişkileri gibi birçok alandaki doyumunu belirtmektedir (Lin, 2010: 197).

N. Lin’in yanında sosyal sermayeyi güçlü sosyal ilişkiler ile ilgisi bakımından ele alan diğer teorisyenler arasında J. Coleman (Alyüz, 2019) ve Pierre Bourdieu bulunmaktadır. Pierre Bourdieu’ya göre bireylerin sosyal kaynaklarının güçlü olduğu oranda sosyal alanda da başarılı olacaklarını anlayabilmek, sosyal dünyayı daha iyi anlayabilmek için gerekli (Jourdain ve Naulin, 2011) olan bir durumdur. Coleman, aile ve akrabalık kurumlarının sosyal sermayeye daha fazla önem verdiği için toplumun en önemli yapı taşı olduğunu (Aktaran: Gök, 2016: 884) belirtmiştir. Ayrıca sosyal ilişkilerin yaşam alanı olan aile ve komşuluk, sosyal sermayenin en bilinen temel biçimleri (Putnam, 2010) olarak ifade edilmektedir. Toplumsal düzenin sağlıklı işleyebilmesinde dayanışma mekanizmaları içerisinde sayabileceğimiz komşuluk ilişkileri önemli bir yere sahiptir. Nitekim komşuluğun önemli bir işlevi maddi ve manevi yardımlaşma ve dayanışma sağlamasıdır. Komşuluk; insanların birbirine ihtiyaç duymasından ortaya çıkmakta, en mesafeli komşuların bile bir başkasının varlığından güç almanın önemine değinmekte (Yılmazöz, 2010: 154) oluşu komşuluğu günümüzde de değerli kılmaktadır. Zaten sosyal sermaye bakış açısında, bireyin toplumdaki soyutlanmasının değil, kapsamı geniş ve iyi şekilde organize olmuş sosyal ilişkiler ağına sahip olmasının, onu güçlü kılacağı düşüncesi vardır. Güçlü sosyal ilişkiler hem bireysel hem de toplumsal çıkarlar bakımından bireye büyük faydalar sağlar. Ayrıca kültür de sosyal sermaye unsuru olarak bu faydalara destek sağlar. Bu noktada sosyal sermaye ve kültürün ele aldığı ortak kavramlar olarak sosyal değerleri, kuralları, ahlaki inançları ve güveni (Anık, 2011) gözden kaçırmamak gerekir.

3.2. Sosyalliğin Kısıtlanması ve Sosyal İlişkiler

Engelli bireye bakım verenler açısından sosyal ilişkilerde toplum tarafından bakıcılara yönelik daha çok bir sosyal dışlanma mı yoksa sosyal ilişkilerde sosyalliğin kısıtlanması mı söz konusu olmaktadır? Engelli bakıcıları karşılaştıkları davranışları sosyal dışlanma olarak mı algılamaktadırlar yoksa daha çok sosyalliklerinin engellemeyle karşılaştığı üzerine mi odaklanmaktadırlar?

Sosyal dışlanma; birçok türü ve tanımı bulunmakla birlikte sosyal desteğe sahip olmaktan kaynaklanabilen (Şahin, 2009) ve sosyal bütünleşmenin önünde engel oluşturan bir

süreç olarak tanımlanabilir. Sosyal desteğin olmadığı yerde birey iyice içine kapanıp sosyal ortamlardan uzak duruyorsa sosyal dışlanma durumu üzerinde düşünülmelidir. Damgalanan engellilerin varlığı beraberinde damgalanıp toplumdan dışlanan engelli bakıcılarını ve azalan sosyal ilişkileri de gündeme getirmektedir. Toplumun engelliye bakış açısı, engelli bakıcılarını (birçok araştırmada da özellikle engelli anne babalarını) zorlamaktadır. Bakıcılar; artan sorumlulukla birlikte ortaya çıkan zorluklarla, yorgunlukla, yalıtılmışlıkla mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Nitekim yapılan bir araştırmada (Aktaş, 2010: 53, 56) engelli çocuğu olan anne babalar içerisinde akrabalarıyla ilişkilerinin azaldığını belirtenlerin oranı %10-%71, arkadaşlarıyla ya da komşularıyla etkileşimlerinin azaldığını belirtenlerin oranı ise %10-%64 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla engelli insana bakım vermek, diğer bireylerle geçirilecek vaktin azalmasına yol açabilmektedir. Bu olumsuz durumdan aile üyeleri, akrabalar, arkadaşlar ve komşular fazlasıyla etkilenmektedir. Engelli bakımı sağlayan bireyler, sosyal grup etkinliklerine katılmada sorunlar yaşamaktadırlar. Nitekim aynı araştırmanın gösterdiği gibi bedensel engeli olan çocukların anne babaları kendilerine (%10,8-%60,9'u) ve diğer çocuklarına (%7,5-%62,2'si) yeterli vakit ayıramadıklarını ifade etmişlerdir. Yine aynı anne babalar çocuklarının engelli olmasından dolayı hobilerinin (%74,8-%89,1'i), dernekte yürütülen işlerin (%67'si) olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir. Başka bir araştırmada da (Karadağ, 2009: 319), annelerin %53,7'si engelli çocuğu dışındaki çocuklarına yeterli zaman ayıramadığını belirtmiştir. Araştırmaların da gösterdiği gibi engelli bakıcılarının deneyimleri sosyalliklerinin kısıtlandığını göstermektedir.

Engelli çocuğa sahip olan anneler düşünüldüğünde, kendileri engelli olmasalar da, bakımdan kaynaklanan sorumlulukları nedeniyle birçok anne, sosyallikten uzak yaşamak mecburiyetinde kalabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında acil işleri olduğunda bile engellisini evde yalnız bırakıp işlerini halletmeye gidemeyen bakıcı bireyleri de birer engelli olarak düşünmek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla toplum tarafından sadece "engelli çocuk" dışlanıp etiketlenmez, ona bakım veren anne de kimi zaman "engelli anne" olarak dışlanıp etiketlenir. Engelli çocuğa sahip bazı annelerin, toplum içine çıkmaya utandığı, korktuğu ve çekindiği söylenilebilir. Bunun sonucunda da toplumla bütünleşme sorunu, sosyal dışlanmışlık hissetme ve psikolojik sorunlar yaşanabilmektedir.

Toplumsal ön yargıların da etkisiyle acınan, zavallı biri olarak değerlendirilen ya da toplumun olumsuz tutumlarına maruz kalan engellilerin dışlandıkları; bu sürece engellilerin ailesinin de dâhil olduğu, engellisinin yaşadığı zorlukları onların da yaşadığının (Coşkun, 2010) önemini vurgulamak gerekmektedir. Ayrıca Bumin ve diğerlerinin yapmış oldukları çalışmada, sosyal dışlanmışlık ve depresyon arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu belirtilmektedir. Bunun nedeni de, günlük hayatta annelerin sorumluluklarının fazla olmasından dolayı sosyal aktivitelere katılmaya yeterli vakit ayıramamalarıdır. Barnett'in yapmış olduğu çalışma da, down sendromlu çocuğa sahip annelerin vakitlerinin çoğunu çocuklarının bakımına ayırdıklarını ve sosyal aktiviteye çok az zaman ayırdıklarını belirtmektedir (Tunç, 2011: 51). Çoğu zaman belki de engelli bakıcısına yönelik toplum tarafından kasıtlı bir dışlama söz konusu olmamakta fakat engelli bireye bakım veren bakıcı, sorumluluklarının fazlalığından dolayı kendisine ve çevresine fazla vakit ayıramamakta ve bu anlamda çevresel ilişkilerden bir kopma ve kendi kendisini çevresel ilişkilerden dolayı olarak dışlama durumu yaşayabilmektedir. Bu durumu yaşayan bazı bakıcılarda kendilerini toplumdan belli bir uzaklıkta görme eğilimi bulunabilmek-

tedir.

Engelli bireye bakım veren aile üyelerinin, sağlıklı bir gelişim sürecine sahip olamayan engellinin kendilerini aşırı sorumluluk altına sokmasından dolayı başarısızlık, mutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi duyguları sürekli yaşamaları olasılığı yüksektir. Ayrıca toplumdaki ebeveynlere yönelen sağlıklı çocuklar yapma beklentilerinin karşılanmamış olması, bu ebeveynlerin toplum tarafından önemsenmemelerini, dışlanmalarını, damgalanmalarını ve onlara acınmasını beraberinde getirerek engelliye bakım veren ebeveynlerin kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açabilmektedir (Aktaş, 2010: 16). Bu duygunun yaşanması, belki de bakım veren ebeveynler için yaşam kalitesini etkileyen en yıkıcı duygulardan birisidir.

Zihinsel engelli çocukları bulunan ebeveynlerin deneyimledikleri zorlukların incelenmesine yönelik yapılan araştırmada, bireylerin %54,5'inin geleceğe dair kaygılar yaşadığı, %37,3'ünün hiçbir vakit sosyal anlamda destek göremediklerine dair bulgulara ulaşılmıştır. Yine aynı araştırmada zihinsel engelli çocuk sahibi anne-babaların %34,5'i (en büyük oranla), toplumun bakış açısından "çoğu zaman" rahatsız olduklarını; %36,4'ü (en büyük oranla), sosyal çevrede iletişim kurarken zorlandığını ifade etmiştir (Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006: 69, 74). Başka bir araştırmada (Karadağ, 2009: 316-319) engelli annelerinin kendilerine yönelik toplumsal bakış açısından rahatsızlık hissettiği (%46,3'ünün), çevreleri ile iletişimde zorluk yaşadığı (%38,9'unun), çocuğunun istikbalinden dolayı kaygılandığı (%75,8'inin), çevresinden sosyal destek görmediğini (%45,3'ünün) belirttiği tespit edilmiştir. Ayrıca bakım verenlerin yakın çevresinden algıladıkları sosyal destek seviyesi arttıkça umutsuzluk seviyelerinin azaldığı belirtilmiştir. Özellikle engelli bireyi toplumsal çevreye kabul ettirme noktasında bakıcılar sıkça zorluk yaşamaktadırlar. Üstelik bu zorluk eğer ki engelli bakıcısı bir anne ise bazen bu durumu eşine anlatıp kabul ettirmede bile zorluklar yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Araştırmalar göstermiştir ki engelli çocuğa sahip ailelerde iş yerlerinde çeşitli sorunlar yaşanmakta hatta bu nedenle iş değişimi söz konusu olabilmektedir. Çocuğun engelinden dolayı eş ile yaşanan sorunlar arasında çocuğun bakımı ve yetiştirilmesine dair konularda anlaşmazlıklar ortaya çıkabildiği belirtilmektedir (Aktaş, 2010: 51-52).

Toplumun bazen hoş olmayan tutumlarından dolayı ebeveynler toplum tarafından etikleneceklerini düşünüp engellisini eve kapatma yolunu seçebilmektedirler (Özşenol, Işıkhani, Ünay, Aydın, Akın ve Gökçay, 2003: 161). Bu noktada engelliler ve bakıcılarının sosyalliklerinin kısıtlanmaması için sosyal destek mekanizmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Engelli bakıcılarının ve yakınlarının çoğu zaman kısıtlı sosyalliklerinden kaynaklanan sosyal dışlanmışlık duygularının azaltılması için, en yakın aile bireylerinden başlanmak üzere akrabaları, arkadaşları, komşuları ve sağlık sistemindeki kişiler ile diğer kurumsal yapılardaki işleyiş tarafından desteklenmesi fazlasıyla önemlidir. Sosyal destekle birlikte hem engelli bakıcıları rahatlayacak hem de bu olumlu etki engellilere ve diğer toplumsal çevreye yansıtılabilecektir.

3.3. Sosyal Destek

Sosyal destek, insanın sosyal ilişkilerinden elde ettiği önemli bir sosyal sermaye unsurudur. Sosyal destek kavramı, işlevi ve etkileriyle ilgili olarak Alyüz (2019) şu görüşleri ifade etmektedir: Sommer/ Fydrich sosyal desteği, insanların sosyal ilişkilerinden hangi ölçüde yardım ya da fayda algıladığı; bu durumun insanı nasıl etkilediği şeklinde ele almıştır. Yine Laireiter'e

göre sosyal destek, sosyal ilişkilerin önemli bir fonksiyonu olarak hem duygusal hem de ait olma, güvenlik, yardım ve duygu gibi temel sosyal ihtiyaçları gidermek için kullanılan bir kavramdır. Sosyal destekle ilgili tanımların genel olarak sosyal desteğin üç boyutu (duygusal, araçsal yardım, bilgi boyutları) üzerinde vurgu yaptığı görülür. Sosyal destek, sorun oluşturan durumlarda bireyi strese sevk eden stres kaynaklarıyla birey arasında tampon işlevi görerek duruma yönelik algı ve yorumu olduğu kadar sorunun büyüklük ve özelliğini de etkilemeye çalışır. Sosyal desteğin tampon etkisinin yanında stresli durumların oluşmasını önleyici ya da azaltıcı etkisinden de bahsedilmektedir. Bu noktada önleyici nitelikteki sosyal destek, herhangi bir problem ortaya çıkmadan önce bir etkide bulunmaktadır. Mesela insanın sosyal ağları yardımıyla sağlıklı ilgili edindiği bir bilgi, sosyal desteğin önleyici etkisine örnek olarak verilebilir. Ayrıca bu konuda Kayı ve Özgülner (2015: 38), I. Kawachi'nin sağlığa dair bilginin yayılımını sağlamak, sağlıklı olan davranışların benimsenerek uygulanmasını artırmak, toplumsal kontrolle sağlığa dair olumsuz davranışları engelleyebilmek ve hizmetlere erişim kolaylığı sağlamak gibi faydalara ulaşılmasını sosyal sermayenin doğrudan etkileri arasında gösterdiğini belirtmişlerdir.

İnsanların kriz yaşantılarının olduğu dönemlerde sorunlarıyla baş etmede kullandıkları bir yol da sosyal destekten faydalanmaktır. Sosyal desteğin insanın genel iyilik durumuna doğrudan etki etmesi önemlidir. Aynı zamanda insan bir sorunla karşılaştığında sosyal çevresindeki insanların kendisine yardım edeceğine olan inancıyla şekillenen bir güven duygusuna sahip olması da insanın iyilik durumuna etki etmektedir. Şan ve Şimşek'in (2011) de vurguladığı gibi sosyal sermayenin anahtar kavramları arasında yer alan "güven", toplumların devamlılığının sağlıklı olabilmesi için gerekli bir unsurdur. Sosyal desteğin tam etkisi her ne kadar sorunların kriz haline geldiği dönemlerde daha çok göz önünde olsa da kriz oluşmadan da bireyin olası bir krizde çevresindekilerin ona yardım edeceği güvencesini hissetmesi onu güçlendirici bir etki doğurabilmektedir. Aydemir ve Tecim'in (2012) belirttiği gibi uyumlu birliktelik içindeki güvene dayalı ilişkilerin yaşandığı toplumlarda sosyal sermaye stoku da fazla olmaktadır.

Sosyal desteğin yaşam kalitesine de etki ettiği ifade edilebilir. Stresli durumlar insanda eksik sosyal destek ya da sosyal bütünleşme ile birlikte yaşandığında insanın ruhsal dengesini ve yaşam kalitesini de olumsuz etkileyebilmektedir. Günler (2014), stres düzeyinin azalmasının psikolojik ve fiziksel olarak daha sağlıklı olmak anlamını taşıdığını ifade eder. Sosyal bütünleşme içinde yaşanan sosyal destek ise insanda sorunlarla baş etme yeteneğini artırabilmekte ve güvensizliğin önüne geçebilmektedir. Bu noktada sosyal desteğin boyutları olan psikolojik formlar (sevip sevilme, aidiyetlik, yakınlık hissetme, güven, sorunları paylaşma, cesaretlendirme, yönlendirme, sorun çözme vb.) ve somut yardımlar (ev işlerine yardımcı olma, bakım verme, borç verme ve maddi ihtiyacı giderme) ön plana çıkmaktadır (Alyüz, 2019: 962).

Sosyal sermayenin dezavantajlı bireylere kaynak oluşturduğunu ilk ortaya koyan J.S. Coleman'ın tespitinden (Şan ve Şimşek, 2011) bu yana sosyal sermaye gibi önemli bir kaynağın dezavantajlılarla ilgili çalışmalarda merak konusu olmaya başladığını ifade edebiliriz. Dezavantajlılığın daha fazla görüldüğü bireylerde, sosyal kaynakları artırma sosyal çalışma için önemini korumaktadır. Sosyal destek ve sosyal sermaye incelenirken dezavantajlı bireye sunduğu araçsal-somut yardımlar ve ruhsal –zihinsel iyiliğini artıran psikolojik destek olmak üzere iki temel getiri üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda sosyal destek aileler, akrabalar, arkadaşlar, komşu-

lar, dernekler, sivil toplum kuruluşları ya da uzmanlar tarafından verilebilir. Dolayısıyla bulunan sosyal konum, kişilerin potansiyel sosyal sermaye ve sosyal destek durumlarını etkilemektedir.

Bir araştırmada (Alyüz, 2018) dezavantajlı insanların yardıma ulaşırken akraba, komşu gibi yakın çevrelerinden bu bilgilere eriştikleri ve aile-akraba-komşuluk sosyal ağlarında yardım elde etme yönünde birbirlerini cesaretlendirdikleri belirtilmiştir. Dezavantajlı insanların aksine avantajlı insanların ise formel yardımlara (muhtarlık, kaymakamlık, belediye gibi kurumlar) erişme konusunda genellikle bir uzmandan yardım aldıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla sosyal destek mekanizmasının işleyişinde sosyal hizmet merkezleri ile yerel yönetimlerin işbirliği içinde çalışmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde aşırı bireyselleşme ve yalnızlaşmadan dolayı birçok sorun bireyleri rahatsız edecek boyuta ulaşırken sosyal çalışma literatüründe, sosyal ilişkilerin öneminin sıkça vurgulanması dikkatlerden kaçmamaktadır. Sosyal çevreden yoksun olma durumu, insanlarda daha fazla oranda uzman desteği ihtiyacına yol açabilmektedir. Özellikle dezavantajlı bireyler söz konusu olduğunda bu uzman yardımı daha da önem kazanmaktadır. Sosyal çevre, sosyal çalışmanın uygulama alanı için daha fazla anlamı ortaya koyabilir mi? sorusuyla birlikte sosyal sermayenin sosyal çalışmanın odağına yerleştiğini ifade edebiliriz. Sosyal sermaye teorileri, insanların sosyal kaynaklarını anlama noktasında daha sistematik bir bilgiyi sosyal çalışmaya sağlamaktadır. Bu durum öncelikle insanın sahip olduğu kaynakların ortaya konulup analiz edilmesine ve dolayısıyla taraflar için daha görünür hale gelmesine yardımcı olmaktadır (Alyüz, 2019: 963). Sosyal sermayenin insana sağladığı toplumsal statü ve güven ile bazı sosyal kaynaklara ulaşmada insan avantaj elde edebilmektedir. İşte bu avantajlı konumdur ki sosyal sermaye bakımından zayıf olan insanların kaynaklara ulaşmasında yaşadıkları sıkıntılarının gündeme taşınmasını gerektirmiştir. Bu noktada karşımıza, sosyal sermayenin güçlü olması eğer bazı insanları bunlara sahip olmayanların önüne geçirebiliyorsa ve onları daha şanslı yapıyorsa yeterli sosyal sermayeye sahip olamayanlar için uzmanlar tarafından sağlanacak sosyal yardım desteğini ihtiyaç haline getirmeye mi sorusu ortaya çıkmaktadır.

Sosyal çalışma insanı güçlendirerek sorunlarla daha iyi baş etmesini hedeflemektedir. Ayrıca insandaki sosyal zayıflıkları azaltarak sosyal bütünleşmeyle sosyal yaşama katılımı sağlamaya çalışmaktadır. S. Barth'a göre, söz konusu sosyal bütünleşme için bireyin sosyal ağlara katılması ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Sosyal ağlarda eksiklik var ise yakın çevreden çoğu zaman da aile içinden sağlanan sosyal destek imkânı azalır böylece bireyler kriz dönemlerinde sosyal hizmet gibi mesleki yardım kaynaklarına muhtaç durumda kalırlar. Benzer şekilde S. Friedrich'in de belirttiği gibi yakın sosyal ağlar bireyi desteklemiyorsa birey orada bulamadığı desteği uzmanlardan karşılamaya yönelecektir (Aktaran: Alyüz, 2019: 965). Dolayısıyla bireylerin kendi sosyal çevrelerinden ulaşamadıkları her sosyal yardım için uzman tarafından sağlanan sosyal yardıma ihtiyaç duyacağı söylenilebilir.

Aslında sosyal çevrenin, ihtiyacı olan bireyin sosyal destek potansiyelini gözler önüne serdiği; sosyal sermayenin de sosyal destek için alt yapı oluşturduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Sosyal ağların güçlü olmasıyla bireyler kriz dönemlerinde sosyal destek bulma noktasında önemli bir potansiyel güce sahip olmaktadır. Sosyal ağların geniş alanlara yayıl-

ması ise bağlar zayıf bile olsa sosyal kaynaklara ulaşma açısından bireyleri şanslı yapabilmektedir. Bu bağlamda önemli bir dezavantajlılığı oluşturmakta olduğu düşünülen engelli bir bireye bakım vermek, bakıcıları duygusal-psikolojik anlamda olduğu kadar sosyal anlamda da etkilemektedir. Sosyal ilişkilerin alarm vermesiyle birlikte, bakıcılara yönelik yapılacak sosyal-psikolojik desteğin önemi de artmaktadır.

Bakım sürecindeki aile üyeleri arasındaki sosyal destek örneğine, aile üyelerinin engelliye farklı zamanlarda dönüşümlü olarak bakım vermesi gösterilebilir. Bakıma muhtaç yaşlıların aile üyesi bakıcıları, onlara kimin nasıl bakım vereceğiyle ilgili olarak farklı yöntemlere başvurabilmektedirler. Örneğin, yaşlının evinde kalarak bakım verme, diğer çocukların ilgisizliği nedeniyle tek bir çocuğun yaşlının bakımını tamamen kendi evinde sürdürmesi gibi durumlar görülebilmektedir. Kültürümüzde ailedeki büyük çocuğun yaşlısına bakım verme geleneği devam etmekle birlikte, bu bakımın yeterliliğinin istenilen düzeyde olmadığı (Cingil, 2013: 20-21) da ifade edilmektedir.

Engellilerin ilk elden sosyal destek sunucusu olan bakıcıların yaşam kalitesini etkileyen faktörler arasında yaşın ilerlemiş olması, hem engellinin hem bakıcısının sağlık durumu, bakıcının bakım yükü ve tükenmişlik durumu, psikolojik destek alma durumu, ekonomik durum, oturulan konutun uygunluk durumu gibi birçok faktör sayılabilmektedir. Bunların yanında bakıcıların yaşam kalitelerini etkileyen en belirgin faktörlerden birisi de sosyal destek alıp almamalarıdır (Atagün, Balaban, Atagün, Elagöz ve Özpolat, 2011: 538-539). Bir araştırmada (Korkut ve Berk, 2009) alzheimer olan hastalara bakım veren kadınların %60'ı bakım sürecinde sürekli olarak sosyal destek aldıklarını belirtirken, bakım verenlerin %44'ü sosyal desteği yakın aile üyelerinden aldığını belirtmiştir. Bakım verenlerin %89'u çocuklardan, %11'i de gelin ya da damatlardan oluşmaktadır. Yine aynı araştırmada bakıcıların depresyona daha yatkın olduğu ifade edilmiştir. Başka bir araştırmada (Karadağ, 2009) engelli çocuğu olan annelerin %45,3'ünün sosyal destekleri olmadığı belirlenmiştir. Tüm bunlar bakıcıların sosyal destek durumlarını kısmen ortaya koymaktadır.

4. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı; "evde bakım ücreti alan engelli bakıcılarının yaşantılarını etkileyen sosyal faktörler nelerdir? Bakıcılar engelli bakımı sürecinde; sosyal açıdan nasıl etkilenmektedirler? Engelli bakıcılarının sosyal ilişkileri ve sosyal destekleri yeterli düzeyde midir? Bakıcılar hangi sosyal destek mekanizmalarından yardım almaktadırlar ve hangi sosyal destek mekanizmalarına ihtiyaç duymaktadırlar?" sorularına cevap bulmaktır.

Araştırmamız bakıcıların sosyal yönden iyilik hallerinin (yaşam kalitelerinin) nasıl etkilendiklerini; sosyal destek mekanizmalarına sahip olup olmama, bakım verirken başkasının yardımına duyulan ihtiyacın boyutu; sosyal dışlanmışlık yaşayıp yaşamama, komşuluk ilişkilerinin sıklığı, engelli dışında diğer kişilere bakıcıların vakit ayırıp ayıramaması, engelliye bakım vermek durumunda olunmasaydı bakıcının yapmayı istediği işler vb. kıstaslar çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamıştır.

Türkiye'de engelliler ile ilgili araştırmalar çoğunlukla engellilerin bakımı, eğitimi, istihdamı vb. konularda yapılmış; engellilere dair yapılan araştırmalar, engelli yakınları üzerine yapılan araştırmaları gölgede bırakmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada engelli bakıcılarının bakım

sürecinde sosyal yönden engelliler kadar etkilendikleri gerçeğinin altını çizmek amaçlanmıştır. Bu nedenle engelli bakıcılarının bakım sürecinde sosyal yönden nasıl etkilendikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bireylerin iyilik halini artıran sosyal kaynaklar olarak sosyal sermaye ve sosyal desteklerin kullanımı hem sosyolojik hem de sosyal hizmet bakış açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bireyi sosyal çevresi içinde değerlendirmek, sosyal hizmetin odağında olduğundan bireylerin sosyal ilişki ve desteklerini merkeze alan çalışmaların literatüre önemli katkı sunacağı düşünülmektedir. Araştırmanın, devletten evde bakım ücreti olarak evde bakım hizmeti sunan engelli bakıcılarının tespit edilen sosyal sorunlarının sosyal politika uygulamaları yoluyla çözülmesine katkı sağlayabileceği umut edilmektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada betimsel araştırma ile içerik çözümlemesi yöntemi; anket ve yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat teknikleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kırıkkale Sosyal Hizmet Merkezi'nde kayıtlı evde bakım hizmeti alan 1763 engellinin bakıcısı oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme; oranlı, kır-kent tabakalı ve tesadüfi seçimle belirlenmiştir. Örnekleme oluşturan 347 kişi %95 güven düzeyi ve %4,72 güven aralığı ile evrenin %19,6'sını oluşturmaktadır.

Anket formu araştırmacı tarafından yüz yüze uygulanmıştır. Bakıcılara anket ile toplamda 57 soru yöneltilmiştir. Anket sonunda ikinci görüşmeyi kabul eden 23 gönüllü bakıcıyla derinlikli yarı yapılandırılmış mülakat yapılmış ve içerik çözümlemesiyle analiz edilmiştir. Anket verileri ise SPSS 20 programıyla analiz edilmiştir. Hem verilerin toplanabilmesi hem de yayınlanabilmesi için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan gerekli izinler alınmıştır.

6. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde engelli ve bakıcılarının sosyo-demografik durumları, bakıcıların sosyal ilişkileri ve sosyal destek durumlarının analizi yapılmıştır.

6.1.Sosyo-Demografik Durum Analizi

Bu başlık altında öncelikle engellilerin sonrasında da bakıcılarının sosyo-demografik verilerinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2: Bakıcıların Bakım Verdiği Engellilerin Cinsiyet ve Yaş Dağılımları

Cinsiyetleri	n	%
Kadın	176	50,7
Erkek	171	49,2
Yaşları		
0-5	4	1,2
6-13	31	8,9
14-17	20	5,8
18-29	55	15,9
30-39	40	11,5

40-49	39	11,2
50-59	35	10,1
60-69	23	6,6
70-79	35	10,1
80+	65	18,7

Bakıcıların bakım verdiği engellilerin genel özelliklerine bakacak olursak; çoğunun kadın (%50,7'si), 60 yaş ve üstünde (%35,4'ü) olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Bakıcıların Bakım Verdiği Engellilerin Eğitim Düzeyleri

Eğitim Düzeyleri	n	%
Okur-Yazar Değil	228	65,7
İlkokul	76	21,9
Ortaokul	21	6,1
Lise+	22	6,3

Engellilerin çoğunun okur-yazar olmadığı (%65,7'si) ya da ilkokul mezunu olduğu (%21,9'u) görülmektedir.

Tablo 4: Bakıcıların Bakım Verdiği Engellilerin Engel Türleri ve Engel Oranları

Engel Türleri ⁵	n	%
Zihinsel	127	36,6
Bedensel	88	25,4
Görme	36	10,4
Ruhsal	35	10,1
Dil ve Konuşma	25	7,2
Kronik Hastalıklar	22	6,3
İşitme	14	4,0
Engellilik Oranı ⁶ (Yüzde)		
50'nin Altı	2	0,6
50-59	16	4,6
60-69	15	4,3
70-79	60	17,3
80-89	90	25,9
90-99	122	35,2
100	42	12,1

Engellilerin çoğunun engel oranının % 70 ve üzerinde olduğu (%90,5'inin) görülmektedir.

⁵Engel türü ile kast edilen, engellinin ağırlıklı engel türüdür. Yani engellinin birden fazla engel türüne sahip olduğu durumlarda Sağlık Raporu'nda hangi engel türünün daha ağırlıklı olduğu (oranının fazla olduğu) belirtildiyse o engel türü dikkate alınmıştır. Birden fazla engel türünün ağırlıklarının eşit olduğu durumlarda ise bakıcıya hangi engel türünün onu daha fazla zorladığı sorularak, bakıcının belirttiği engel türü dikkate alınmış ve formlara işaretlenmiştir.

⁶ Engel oranları, engellinin Sağlık Raporu'nda belirtilen oranlardır.

Tablo 5: Bakıcıların Cinsiyetleri, Yaşları ve Eğitim Düzeyleri

Cinsiyetleri	n	%
Kadın	322	92,8
Erkek	25	7,2
Yaşları		
18-29	23	6,6
30-39	79	22,8
40-49	112	32,3
50-59	66	19,0
60-69	45	13,0
70+	22	6,3
Eğitim Düzeyleri		
Okur-Yazar Değil	68	19,6
İlkokul	212	61,1
Ortaokul	35	10,1
Lise	26	7,4
Üniversite	6	1,7

Bakıcıların genel özellikleri ise şu şekildedir: Çoğunluğu kadın (%92,8'i), 30-50 yaş arasında (%55,1'i), ilkokul mezunu (%61,1'i).

Tablo 6: Bakıcıların Medeni Durumları ve Bir İşte Çalışıp Çalışmama Durumları

Medeni Durumları	n	%
Evli	288	83,0
Eşi Vefat Etmiş	25	7,2
Boşanmış	20	5,8
Bekâr	14	4,0
Bakım Hizmetinden Önce Bir İşte Çalışıp Çalışmadıkları		
Çalışıyordu	26	7,5
Çalışmıyordu	321	92,5
Meslek ve Çalışma Bilgileri		
Ev Hanımı	317	91,4
Emekli	12	3,4
İşsiz	11	3,1
Diğer	4	1,2
Çiftçi	2	0,6
İşçi	1	0,3

Bakıcıların çoğu evli (%83,0'ü), ev hanımı (%91,4'ü), bakım hizmetinden önce de herhangi bir işte çalışmayan (% 92,5'i) kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 7: Bakıcıların Engelliye Yakınlığı ve Bakım Verdiği Engelli Sayısı

Engelliye Yakınlığı	n	%
Annesi	136	39,2
Eşi	68	19,6
Gelini	47	13,5

Kızı	33	9,5
Diğer	23	6,7
Kız Kardeşi	14	4,0
Yengesi	13	3,7
Oğlu	10	2,9
Babası	2	0,6
Erkek Kardeşi	1	0,3
Bakım Verdiği Engelli Sayısı		
1	301	86,7
2	40	11,5
3	4	1,2
4+	2	0,6

Bakıcıların çoğu (%39,2'si) engellinin annesi, eşi (%19,6'sı) ya da gelini (%13,5'i) olarak bakım sürecini yürütmektedirler ve çoğunun tek bir engelliye (%86,7'si) bakım verdiği görülmektedir.

Tablo 8: Bakıcıların Doğum Yeri ve Yaşadıkları Yer Bilgisi, Hane Halkı Sayıları

Doğum Yerleri	n	%
Köy	202	58,2
İl Merkezi	109	31,4
İlçe	36	10,4
Yaşadıkları Yer		
İl Merkezi	249	71,7
Köy	56	16,1
İlçe	42	12,1
Hane Halkı Sayısı		
1	2	0,6
2	32	9,2
3	74	21,3
4	85	24,5
5	82	23,6
6	42	12,1
+7	30	8,6

Bakıcıların çoğunun köy doğumlu (%58,2'si) olmakla birlikte il merkezinde yaşayan (%71,7'si) kişiler olduğu ve hane halkı sayısının 3-5 kişi arasında değiştiği (%69,4'ü) görülmektedir.

Analiz sonucuna göre; bakıcıların cinsiyetleri, engellinin cinsiyet durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Tablo 9'a göre, kadın bakıcıların büyük çoğunluğu (%51,5'i) erkek engellilere bakım verirken; erkek bakıcıların büyük çoğunluğu (%80'i) da kadın engellilere bakım vermektedirler. Buradan anlaşılmaktadır ki, bakıcılık büyük çoğunlukla kadınların yaptığı bir iş durumundadır. Kadın bakıcılar hem erkeklere hem kadınlara hemen hemen eşit yoğun-

lukta bakım vermekteyken, erkek bakıcılar daha çok kadın engellilere bakım vermektedirler.

Tablo 9: Bakıcıların Cinsiyetlerine Göre Engellilerin Cinsiyetleri

Bakıcıların Cinsiyetleri		Engellilerin Cinsiyetleri		Toplam
		Kadın	Erkek	
Kadın	n	156	166	322
	%	48,4	51,5	100,0
Erkek	n	20	5	25
	%	80,0	20,0	100,0
Toplam	n	176	171	347
	%	50,7	49,2	100,0
$\chi^2=9,151$		Sd=1	p= 0,002	

Erkek bakıcıların bakım verdikleri kişiler de evli erkek bakıcılarda daha çok eşleri, bekâr erkek bakıcılarda bakıcının annesi, babaannesi/anneannesi, yaşlanmış kimsesi kalmamış teyzesi vb. olmaktadır. Erkeklerin bakıcı olmaları, çoğunlukla onların bakıcı olmalarından başka alternatif olmadığında gerçekleşmektedir. Çoğunlukla şu konumdaki erkeklerin eşlerine ya da annelerine bakım verdikleri görülmüştür: Çocukları evlenip ayrı yuva kurmuş olan ve onlardan ayrı olarak aynı evde yaşayan erkek-kadın çiftler, bu çiftler içinde ise daha çok yaşlı ilerlemiş olan çiftler; bir şekilde evliliğini sonlandırmış ya da hiç evlenmemiş ve annesinden başka kimsesi olmayan erkekler; evde üç kişi yaşayıp diğer herkesin de engelli olduğu durumdaki erkekler (örneğin eşi ve kızı engelli olan erkeklerden kızının durumu daha ağır olduğundan kızına bakım veren babalar bulunmaktadır); kimsesi kalmamış kadınların erkek torunları.

6.2. Bakıcıların Sosyal İlişkileri ve Sosyal Destek Durumlarının Analizi

Bakıcıların ve Engellilerin Dernek Üyeliği

Engelli ve bakıcılarının engelli derneklerine üyelik durumları incelendiğinde büyük çoğunluğun (bakıcıların hiç birinin ve engellilerin %98,8'inin) dernek üyesi olmadığı görülmüştür. Derneklerle irtibat halinde olmanın, bakıcılara ve engellilerine haklarını bilme noktasında sosyal destek sağlayacağı düşünülmektedir. Ailelerin hastalık konusunda eğitilmesi, psikolojik ve sosyal sıkıntılara karşı örgütlenmeleri (Ak, Yavuz, Lapsekili ve Türkçapar, 2012: 335), birlikteliğin verdiği sosyal ve psikolojik destekten dolayı önemli görülmektedir. Derneklere katılım konusunda bireylerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Bakıcıların Toplumsal Dışlanma Durumu

Bakıcıların engelli bakıcısı olarak tanınmalarının onları rahatsız edip etmediği hakkındaki düşünceleri incelendiğinde; %79,5'inin bu durumdan hiçbir zaman rahatsız olmadığı, %6,6'sının bu durumdan her zaman rahatsız olduğu, %13,8'inin bu durumdan bazen rahatsız olduğu belirlenmiştir. Örneklemdeki bakıcıların büyük oranı (%79,5'i) engelliyle yaşamayı benimsemiş ve engelliye bakım veren kişi olarak tanınmaktan rahatsızlık duymamaktadırlar. Bakıcıların %73,8'inin toplum tarafından hiç dışlanmadıklarını, %10,4'ünün her zaman dışlandıkları

larını, %15,8'inin ara sıra dışlandıklarını ifade ettikleri belirlenmiştir. Bakıcıların çoğunluğunun engelli bakımı sağladıklarından dolayı çevrelerindeki kişiler tarafından dışlanmışlık hissetmediğini ifade ettiği görülmüştür.

Alanda yapılan gözlem ve mülakatlar da bu duruma benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Anketlerin yapıldığı andaki gözlemler ve ikinci görüşmede yapılan mülakatlar sonucunda, bu konuda bakıcılar arasında rahatsızlık duymayanların oranının fazla olmasında, bakıcıların aile üyesi olması ve yıllardır engelliyle yaşamaya alışmış olması, engelliyle aralarında sevgi bağının varlığı, bireyin engelli olmasının onun suçu olmadığı ve başlarına gelen bir sınav olduğu bu sınavı başarıyla atlama isteği içerisinde oluşları, çoğu bakıcının ruhsal açıdan hala kuvvetli olması gibi faktörlerin rolü bulunmaktadır denilebilir. Ayrıca bu durumda, toplumsal yapımızın aile üyesi bireyin engelli olması durumunda onu desteklemesinin, koruyup kollamasının ve ona yardımcı olma isteğinin bulunmasının kısacası insani ve vicdani vasıfların ön planda olmasının etkisinin bulunduğu söylenilebilir.

Bakım Sürecinde Bakıcıların Sosyal İlişkileri

Acaba engelli bakıcısı olmaları, bakıcıların daha sosyal olabilecekken daha az sosyal olmalarına yol açar mı? Bu soruya cevap bulabilmek adına bakıcıların sosyal ilişkilerini yansıttığı olduğu düşünülen; bakıcıların engelli dışında hanede yaşayan diğer kişilere yeterli vakit ayırma durumları, engelli bakıcılarının komşularıyla olan görüşme sıklığı, bakıcıların günlerini en çok hangi işi yaparak geçirdiği, bakıcıların bir engelliye bakıyor olmasaydı yapmayı istedikleri işler incelenmiştir.

Bulgulara göre, bakıcıların çoğunluğu (%46,4), engelli dışındaki hanede yaşayan diğer bireylere ara sıra vakit ayırabilmektedirler. Her zaman yeterli vakit ayırabilenlerin oranı (%32,0) ise ikinci sırada yer almaktadır. Hanedeki diğer bireylere hiç vakit ayıramayan bakıcıların oranı ise (%21,6) en az oranı oluşturmaktadır.

Katılımcıların komşularıyla olan görüşme sıklığına göre dağılımları incelendiğinde; sadece %8,6'sının komşularıyla sık sık görüştüğü belirlenmiştir. Bakıcılar genelde komşularıyla ya hiç (%34,6'sı) görüşmemektedirler ya da ara sıra (%26,5'i) görüşebilmektedirler. Bakıcılardan komşularıyla sık sık ve ara sıra görüşebilenlerin oranı % 35,1 ile az bir orana karşılık gelmektedir.

Bakıcıların günlerini en çok hangi işi yaparak geçirdiklerine göre dağılımları incelendiğinde; %30,3'ünün engelliyle ilgilenerek, %27,6'sının yemek yaparak, %27,6'sının temizlik yaparak, %10,6'sının TV izleyerek, %2,6'sının elişini yaparak, %1,2'sinin başka alternatif işlerle vakit geçirdiği belirlenmiştir. Bakıcılar gün içerisinde sırasıyla en çok engellisiyle ilgilenmekteyken bunu yemek ve temizlik yapmak izlemektedir. Bakıcıların büyük oranının kadın olmasından dolayı da gün içinde yapılan işler arasında yemek-temizlik yapmak ve elişini yapmanın oranının (%58) yüksek çıkması birbiriyle örtüşmektedir.

Bakıcılar eğer bir engellinin bakımından sorumlu olmasalardı daha fazla oranda komşu ziyareti yaparlardı mıydı? Ya da daha fazla kendilerine ve diğer aile üyelerine zaman ayırırlardı mıydı? Seyahate çıkarlardı mıydı? Bu doğrultuda bakıcıların "bir engelliye bakım veriyor olmasaydınız ne yapardınız?" sorusuna verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde;

* “Daha fazla komşu ziyareti yapardım” diyen bakıcıların oranı %66,6 iken “Daha fazla komşu ziyareti yapmazdım” diyenlerin oranı %33,4’tür.

* “Daha fazla kendime zaman ayırırdım” diyen bakıcıların oranı %83,6 iken; “Daha fazla kendime zaman ayırmazdım” diyen bakıcıların oranı %16,4’tür.

* “Diğer aile üyelerine daha fazla zaman ayırırdım” diyen bakıcıların oranı %82,7 iken; “Diğer aile üyelerine daha fazla zaman ayırmazdım” diyen bakıcıların oranı %17,3’tür.

*“Seyahate çıkardım” diyen bakıcıların oranı %63,6 iken; “Seyahate çıkmazdım” diyen bakıcıların oranı %36,3’tür.

Sonuç olarak; bakıcıların büyük çoğunluğu, bir engelliye bakım veriyor olmasaydı sırasıyla daha fazla kendisine (%83,6) ve diğer aile üyelerine (%82,7) zaman ayıracağını; daha fazla komşu ziyareti yapacağını (%66,6) ve seyahate çıkacağını (%63,6) ifade etmiştir.

Bulgularımıza göre, “evde bakım maaşından başka gelirleri bulunmayan” bakıcıların çoğu (%66,6’sı) sırasıyla kırsal alanda ve merkezin çevre mahallelerinde yaşamaktayken, çok az kişi merkezi mahallelerde (%9,3’ü) yaşamaktadır. Bulgular incelendiğinde; bakıcıların komşularıyla görüşme sıklığının, bakıcıların ikamet ettikleri bölgeye göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Komşularıyla “yok denecek kadar az” görüşebildiklerini söyleyen bakıcıların çoğunluğu (%42,8’i) şehir merkezinin merkezi mahallelerinde oturmaktadırlar. Komşularıyla “hiç” görüşemediğini ifade eden bakıcıların çoğu ise (%38,3) kırsal alanlarda oturmaktadırlar. Şehir merkezlerindeki apartman yaşamı, beraberinde hem insanlarla içli dışlı olmayı hem de kendi kabuğuna çekilip alt katında oturan komşusundan bile haberdar olmamayı getirmekte olan karmaşık bir durumdur. Mekânsal mesafeyi azaltıcı etkisi olan şehir yaşantısında, engellisini sosyal hayattan uzak tutmak ve komşularından bile gizlemek düşüncesi hesaba katıldığında, bakıcıların komşuluk ilişkilerine daha fazla mesafeli davranma eğiliminde olmaları anlaşılabilir. Bakıcı ailelerinde komşularla ilişkilerin sıklığı, kırsal alanlarda da olumsuz yönde etkilenmiştir. Kırsal alanlarda çoğunlukla rastlanan yüz yüze samimi komşuluk ilişkilerinin yerini bakıcı ailelerinde komşularla hiç görüşmeme şekline doğru bıraktığı görülmektedir. Yine de bu durumun bireylerin subjektif sayılan birçok özelliğiyle de şekillenmekte olduğu düşünülebilir.

Bakıcıların Sosyal Destek Araçları

Bu başlık altında engelli bakıcılarının destek gördüğü kişi ya da kuruluşlar, engelli bakıcılarına göre bakıcının yokluğunda engellinin bakımını üstlenebilecek kişiler, engelli bakımında bakıcıların diğer kişilere duyduğu ihtiyacın boyutu, engelli bakıcılarının engelliye kimin bakım vermesinin daha uygun olduğuna dair düşünceleri, engelli bakıcılarının gününbirlik bakım kurumları hakkındaki düşünceleri, engellinin evrak işleriyle ilgilenen kişiler, bakıcıların bilgi kaynaklarına dair bulgular incelenmiştir.

Bakıcılara engellinin bakımında destek alıp almadıkları, destek alıyorlarsa kimlerden destek aldıkları sorulmuş ve birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Bakıcıların sadece %17,9’u hiç kimseden destek almadığını belirtmiştir. Bir başkasından destek aldığını belirten bakıcılar ise sırasıyla aile üyelerinden (%63,6’sı), akrabalarından (%19,3’ü), komşularından (%12,4’ü), engellinin arkadaşlarından (%2,6’sı), belediyeden (%1,2’si) ve diğer yerlerden (%1,0’i) destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Engelli bakıcılarının en büyük destek mekaniz-

masının yakın aile çevresi olduğu buna karşın çoğunun belediye gibi kurumlardan destek almadıkları görülmüştür. Bu bulgular ışığında, hanelerde engellinin bakım yükünü tek bir kişinin değil çoğunlukla aile üyelerinin birlikte paylaşmakta olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu sonuç, şu anki bakıcının bakım verme sürecine dâhil iken görülen sosyal destekle ilgili ipucu vermektedir. Nitekim bakıcılara “siz olmayınca engellinin bakımını üstlenebilecek birisi var mı? Varsa bu kişi, engellinin neyi olur?” diye sorulmuş ve bakıcıların yarıya yakın bir kısmının (%44,5’inin) kendileri olmayınca engellisine bakabilecek birisinin olmadığını belirttiği görülmüştür. Bu sonuç, aslında bakıcıların engelli bakımıyla ilgili sorumluluğu tek başlarına aldıkları bir psikolojik durum içinde bulduklarının da göstergesi sayılabilir. Bakıcılar ve engellileri açısından şu anki yaşanan ile ileride şu anki bakıcının yokluğu durumunda yaşanacak olan durum hakkındaki düşüncelerinin farklılaşabileceği anlaşılmaktadır.

Engelli bakıcılarına göre, şu anki bakıcının yokluğunda engellinin bakımını üstlenebilecek kişilerin kim olduğuna dair dağılımlar incelendiğinde; bakıcıların %16,3’ü engellinin oğlunun, %15,8’i babasının, %15,8’i kız kardeşinin, %14,9’u kızının, %6,9’u erkek kardeşinin, %5,0’i gelininin, %3,0’ü eşinin ve %3,0’ü annesinin bakacağını ifade etmiştir. Bakıcıların %19,3’ünün başka seçeneğini belirttiği görülmüştür. Bu seçeneği işaretleyenlerin oranının yüksek çıkması, anket sorusunun seçeneklerinde olmayan “yengesi, torunu, halası/teyzesi, görümcesi, kaynanası, kayınbabası, amcasının kızı” şeklinde belirtilen akrabalık seçeneklerinin bakıcılar tarafından ifade edilmiş olması nedeniyledir. Burada görüldüğü üzere şu anki bakıcının yokluğu durumunda da bakımı üstlenecek kişinin cinsiyeti çoğunlukla kadın bakıcılar olarak belirmektedir.

Engelliye bakım sunarken bakıcıların diğer kişilere duyduğu ihtiyacın boyutuna göre dağılımları incelendiğinde; %28,5’inin çok fazla, %35,7’sinin az ihtiyaç duyduğu; %35,7’sinin ise başkasının yardımına hiç ihtiyaç duymadığı belirlenmiştir. Bakıcıların çoğu (%64,2’si), az miktarda da olsa bakım verirken başkasının yardımına ihtiyaç duymaktadırlar.

Tablo 10’daki bulgulara göre, bakıcıların engelliye bakım sunarken başkasının yardımına duyduğu ihtiyacın boyutuna bakıldığında; 18-49 yaş arasındaki bakıcılarda bakım verirken başkasının yardımına hiç ihtiyaç duymama oranlarının en yüksek olduğu, 50-59 yaş arasındaki bakıcılarda ise başkasının yardımına hiç ihtiyacı olmayanlar ile yardıma az ihtiyaç duyanların aynı oranda ilk sırada geldiği (%34,8 ile) görülmektedir.

60 yaş ve üstü bakıcılarda ise az önce ifade edilen tablonun tam tersine döndüğü görülmüştür. Başkasının yardımına çok fazla ihtiyaç duyduğunu belirtenlerin oranı 70 ve üstü yaş grubundaki bakıcılarda %68,2’ye yükselmektedir. Buna göre yaşça daha genç olan bakıcıların engelliye bakım verirken bir başkasının yardımına daha az ihtiyaç duymasına karşın bakıcının yaşının artmasıyla başkasının yardımına duyulan ihtiyacın da arttığı görülmektedir.

Bakıcıların bakım verdikleri engelli bireye kimin bakmasının daha uygun olduğuna dair düşünceleri; kendilerinin bakması, devlet kurumlarında bakılması, paralı bakıcı tarafından engellinin ikametgâhında bakılması ve diğer bakıcıların bakması şeklinde kategorilere ayrılarak incelenmiştir. “Diğer” seçeneğini işaretleyen bakıcı, engelliye başka bir akrabası tarafından bakım verilmesini daha uygun görmektedir.

Tablo 10: Bakıcıların Yaşlarına Göre Engelliye Bakım Sunarken Başkasının Yardımına Ne Kadar İhtiyaç Duydukları

Bakıcıların Yaşları		Engelliye Bakım Sunarken Başkasının Yardımına Ne Kadar İhtiyaç Duyuyorsunuz?			Toplam	
		Çok fazla	Az	Hiç		
18-29	n	4	8	11	23	
	%	17,4	34,8	47,8	100,0	
30-39	n	12	31	36	79	
	%	15,2	39,2	45,6	100,0	
40-49	n	28	40	44	112	
	%	25,0	35,7	39,3	100,0	
50-59	n	20	23	23	66	
	%	30,3	34,8	34,8	100,0	
60-69	n	20	18	7	45	
	%	44,4	40,0	15,6	100,0	
70+	n	15	4	3	22	
	%	68,2	18,2	13,6	100,0	
Toplam		n	99	124	124	347
		%	28,5	35,7	35,7	100,0
$\chi^2=39,062$ Sd=12 p= 0,001						

Bulgulara göre, bakıcıların bakım verdikleri engelli bireye kimin bakmasının daha uygun olduğuna dair düşüncelerinin dağılımları incelendiğinde, %97,1'inin şu anki bakıcı olarak kendisinin, %1,4'ünün dışarıdan başka bir bakıcının belli saatlerde gelerek para karşılığında bakmasının, %1,2'sinin devlet kurumlarında bakılmasının daha uygun olduğunu düşündüğü belirlenmiştir.

Sonuç olarak, evde bakım ücreti olarak engellisine bakım hizmeti sağlayan bakıcıların büyük çoğunluğu engellisine bakım verme konusunda kendilerinin en uygun kişi olduklarını düşünmektedirler. Bakıcıların çoğu (%57,1) bakım yükü altında ezildiklerini ifade etmiş olsalar da engellilerine kendilerinin bakmasını tercih ediyorlar. Belki de toplumdaki manevi bağlar sağlam olduğundan bakıcılar, engellisine kendisi bakmak eğilimindedirler. Bakım yükü altında ezilenler içinde ise, çok yaşlı olanlar, engellisinin devlet kurumunda bakılmasını tercih ettiklerini ifade ederken; bakım verebilecek fiziksel kuvveti olanlar ise engelliye kendisinin bakım vermesini tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bakıcıların günübirlik bakım kurumları hakkındaki düşüncelerinin tespiti için; günün belli saatlerinde bakımını üstlendikleri kişiyi, onun bakımını sağlayabilecek bir kuruma bırakmak isteyip istemedikleri sorulmuş ve çoğunun (%61,4) böyle bir hizmeti istediği görülmüştür. Bulgulara göre, bakıcıların %61,4'ünün kısmi süreli kurum bakımını istediği, %35,7'sinin istemediği, %2,9'unun kararsız olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bakıcıların çoğu, gün içerisindeki işlerini halletmek için kısmi süreli engelli bakımı yapacak kuruluşlara ihtiyaç duymakta ve bu hizmeti verebilecek kurumlardan faydalanmak istemektedirler. Alanda yapılan gözlemlerimiz ışığında da, maddi durumu çok alt düzeyde olan bakıcıların, bu hizmetin masraflarını da devle-

tin karşılaşmasını beklemekte olduğunu ifade edebiliriz.

Bakıcıların evde bakım hizmetinden faydalanmak için başvururken bilgi aldıkları kaynaklara göre dağılımları incelendiğinde; %42,6'sının engellisi olan bir tanıdıktan, %25,1'inin bilgisine güvendiği bir tanıdıktan, %15,8'inin diğer kaynaklardan, %8,4'ünün medyadan, %8,1'inin kendi araştırmaları sonucunda bu bilgiyi öğrendiği tespit edilmiştir. Diğer kaynaklar içerisinde belirtilen bilgi kaynakları arasında özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki öğretmenler, hastane kontrollerine gidildiğinde karşılaşılan doktorlar, köy muhtarı gibi cevaplar yer almıştır. Bu noktada devletin evde bakımla ilgili sosyal politikaları hakkında daha fazla sayıda vatandaşı hem medya hem de her tür kurum aracılığıyla bilgilendirmesinin gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bakıcıların bakım verdiği engelliyle ilgili evrak işleri olduğunda bu işle ilgilenen kişinin kim olduğuna dair dağılımları incelendiğinde; bakıcıların %48,1'inin kendisinin ilgilendiği, %34,5'inin eşinin ilgilendiği, %17,3'ünün başkasının ilgilendiğini ifade ettiği belirlenmiştir. Dolayısıyla engelliyle ilgili evrak işleri olduğunda bunlarla ilgilenenin çoğunun bakıcılar olduğu, bunu bakıcıların eşlerinin izlediği ve gerekli olduğunda diğer bazı kişilerden de yardım alındığı görülmektedir. Bulgulara göre, engelliyle ilgili evrak işleri olduğunda bu işlerle ilgilenen kişinin, bakıcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Evli olan bakıcı kadınların eşlerinin hepsi engellinin evrak işleriyle ilgilenmektedir. Bakıcının kendisi ve eşi dışında bir "başkası"nın evrak işleriyle ilgilendiğini belirtenlerden %96,7'si yine kadın bakıcılarıdır. Erkek bakıcılar genellikle kendisi engellinin evrak işlerini takip etmekteyken kadın bakıcılar bu işlerin takibini eşlerine ya da başkasına bırakabilmekte ya da kendileri de büyük oranda bu konularla ilgilenmeyi seçebilmektedirler. Oysaki erkek bakıcılar, evrak işlerinde alternatif yardımcıları pek değerlendirmemektedirler. Bu rol dağılımında dışarı işlerini takip etmenin erkeğin görevi olduğuna dair toplumsal cinsiyet rollerinin benimsendiği düşünülebilir.

Tablo 12'deki bulgular incelendiğinde, engelliyle ilgili evrak işleri olduğunda bu işlerle ilgilenen kişinin, bakıcıların yaşına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Engelliyle ilgili evrak işleri olduğunda bu işlerle ilgilenen kişi şu anki bakıcı ise çoğunlukla (%33,5 ile) bu bakıcıların yaş aralığı 40-49 yaş aralığı olmaktadır. Bunu 30-39 yaş aralığındaki bakıcılar (%25,1) izlemektedir. Eşinin evrak takibini yaptığını ifade eden bakıcıların çoğu (%35,8'i) yine 40-49 yaş aralığında bulunmaktadır.

60 ve üstü yaş grubundaki bakıcılardan başlamak üzere, engellinin evrak işleriyle ilgilenen kişinin bizzat engellinin bakıcısı olması oranı giderek düşmektedir. Eşi ve kendisi dışında "başka biri"nin engellinin evrak işlerini takip ettiğini bildiren bakıcıların çoğu (%31,7) ise 60-69 yaş aralığındadır.

Tablo 11: Engelliyle İlgili Evrak İşleri Olduğunda Bu İşlerle İlgilenen Kişilere Göre Bakıcıların Cinsiyetleri

Engelliyle İlgili Evrak İşleri Olduğunda Bu İşlerle İlgilenen Kişiler		Bakıcıların Cinsiyetleri		Toplam
		Kadın	Erkek	
Kendim	n	144	23	167
	%	86,2	13,7	100,0
Eşim	n	120	0	120
	%	100,0	0,0	100,0
Başkası	n	58	2	60
	%	96,7	3,3	100,0
Toplam	n	322	25	347
	%	92,8	7,2	100,0
		$\chi^2=21,587$	Sd=2	p= 0,001

Engellinin evrak işleriyle ilgilenen kişinin, bakıcıların eğitim durumlarına göre de anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bulgularımıza göre, okur-yazar olmayan bakıcıların çoğu (%39,7'si) engellinin evrak işleriyle başkasının ilgilendiğini söylemiştir. Bakıcılar içinde ilkökul mezunlarının %51,8'i; ortaokul mezunlarının %65,7'si; lise ve daha üst eğitim kademesinden mezunların %59,3'ü engelliyle ilgili evrak işlerini kendisinin yaptığını beyan etmiştir. Buna göre, okur-yazar olmak ve eğitim düzeyinin yükselmesi, bakıcıların evrak işlerinin kendileri tarafından yapılabilme oranını yükseltmektedir denilebilir.

Araştırma bulgularına göre, bakıcıların engelliye bakım vermektten dolayı canı sıkıldığında çoğunlukla yöneldiği eylemler şu şekilde sıralanabilir: İbadet yaparak rahatlamaya çalışmak ve psikolojisini düzelterek biriyle konuşmak. Bakıcıların çoğunun (%43,5'inin) ibadet yaparak rahatlamaya çalıştığı, %28,5'inin psikolojisini düzelterek biriyle konuştuğu, %16,1'inin psikolojisini düzelterek biriyle konuşmak istemesine rağmen bu kişiyi bulamadığı, %11,8'inin ise başka eylemlere yöneldiği belirlenmiştir.

Engelliye bakım verme sürecinde canı sıkılıp bunalan bakıcıların çoğu ibadet yaparak rahatlamaya çalışmaktadır. Rahatlamak amaçlı konuşacak birilerine başvurma isteği olan bakıcıların oranı %44,6 ile azımsanamayacak boyuttadır.

Anketlerin yüz yüze yapılması anında bakıcılardan alınan bilgilere göre, konunun detayları şu şekilde belirginleşmiştir: Canı sıkılan bakıcıların başka seçeneğini işaretleyenlerin eylemleri; gezmek, kısa süreli yürüyüşlerle hava almak, bahçesi olanların bahçeyle uğraşması, ağlayarak rahatlatma, kendini ev işlerine vererek engelliyle yaşanan sorunu unutmaya çalışma, müzik dinleyerek ve sigara içerek rahatlamaya çalışmak şeklinde sıralanmıştır. Psikolojisini düzeltmek için konuşmayı seçenlerin büyük oranı ise uzakta olan bir yakınıyla telefonda görüşme yaparak rahatlamakta olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 12: Engelliyle İlgili Evrak İşleri Olduğunda Bu İşlerle İlgilenen Kişiye Göre Bakıcıların Yaşları

Engelliyle İlgili Evrak İşleri Olduğunda Bu İşlerle İlgilenen Kişi		Bakıcıların Yaşları							Toplam
		18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	
Kendim	n	11	42	56	34	15	6	3	167
	%	6,6	25,1	33,5	20,3	9,0	3,6	1,8	100,0
Eşim	n	7	32	43	24	11	2	1	120
	%	5,8	26,7	35,8	20,0	9,2	1,7	0,8	100,0
Başkası	n	5	5	13	8	19	6	4	60
	%	8,3	8,3	21,7	13,3	31,7	10,0	6,7	100,0
Toplam	n	23	79	112	66	45	14	8	347
	%	6,6	22,8	32,3	19,0	13,0	4,0	2,3	100,0
		$\chi^2=43,616$			Sd=12		p= 0,001		

SONUÇ

Gelişmiş ülkelerde evde bakım hizmeti, uzun dönemli sürdürülen sağlık ve bakım hizmetleri içerisinde kurum bakımına alternatif olarak yürütülmektedir. Böylece devlet kurumu üzerindeki bakım maliyetinin yükü, evde bakım sunan bakıcılara daha az maliyetle devredilmiş olmaktadır. Dolayısıyla toplumsal alanda kendisine yer bulan evde bakım hizmeti, sosyopsikolojik ve fiziksel anlamda ihtiyaç duyan dezavantajlı bireylere hem koruyucu hem de tedavi edici hizmetlerin devamlılık içerisinde kendi yaşam alanlarında sunulduğu önemli bir sosyal hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dezavantajlılığı doğuran cinsiyet, yaş, alt sosyo-ekonomik toplumsal tabakada olmak, eğitim düzeyi düşük olmak, sosyal kaynaklardan yeterince faydalanamamak, sosyalliğin kısıtlanması vb. bakımlardan engelli bakıcılarının dezavantajlı konumda oldukları ifade edilebilir. Ayrıca bakım hizmetlerinin bakıcıların zaman ve enerjilerinin büyük kısmını alması nedeniyle bakıcılar daha iyi gelir sağlayan bir işte çalışmamakta, kişisel gelişimlerine ve engelli dışında çevrelerindeki diğer bireylere yeterli zaman ayıramamakta; dinlenme, tatil yapma ve eğlenme gibi insani gereksinimlerini yeterince karşılayamamaktadırlar. Tüm bu durumlar engelli bakıcılığının dezavantajlı bir iş olduğunun göstergeleridir. Dolayısıyla bu dezavantajlı gruba yönelik uygulamaya konulacak sosyal politikalar, dezavantajlı oluşun yükünü hafifletme noktasında hayati öneme sahiptir. Bu noktada engelli bakımı sağlayan aile üyesi bakıcıların devlet tarafından maddi yönden bakım ücreti ile desteklenmesi, "evde bakım hizmeti" adı altında yürütülen bir sosyal politika olması yönüyle önem taşımaktadır. Bununla birlikte evde bakım hizmeti alan bireylerin devlet tarafından daha çok maddi açıdan desteklendikleri, sosyal ve ruhsal yönden desteklenmelerinin ise daha çok içerisinde buldukları sosyal ilişkiler içerisinde şekillenen sosyal sermaye grupları (aile, akraba, arkadaş, komşular vb.) tarafından karşılandığı söylenilebilir.

Gelinen süreçte evde bakım hizmetinin engelli-engelli ailesi ve toplum ilişkilerinin daha

sağlıklı sürdürülebilmesine önemli katkılar sağladığı görülmektedir (Erdoğan, 2013). Bazı devlet kurumlarında psikolojik desteğin de yaygınlaştırılması çalışmaları devam etmekte fakat istenilen düzeye ulaşmamış bulunmaktadır. Sosyal destek konusunda ise en fazla sorumluluk, engelli bireyin bakıcısından başlayarak en yakınından en uzakta bulunan toplumsal çevreye doğru genişlemekte ve bu sorumluluk tüm birimler tarafından paylaşılmaktadır.

Araştırma bulgularımıza göre engelli bakıcısı olmak, bakıcıların sosyalliklerinin daha az olmasına neden olmaktadır. Hanelerinde engelli dışındaki diğer bireylere her zaman yeterli vakit ayırabilenlerin oranı sadece %32'dir. Ayrıca bakıcıların sadece % 8,6 gibi çok az bir kısmı komşularıyla sık sık görüştüğünü ifade etmiştir. Engelli bakıcılarının çoğunlukla engellisiyle ilgilenip ev işleri yaparak günlerini geçirdiği anlaşılmaktadır.

Bakıcıların çoğunun kadın olması gerçeği değişmemekle birlikte erkek bakıcıların çoğunun mecbur durumda kaldıklarında kadın engellilere bakım verdiği ortaya çıkmaktadır. Şu anki bakıcının yokluğu durumunda da bakımı üstlenecek kişinin cinsiyeti çoğunlukla kadın bakıcılar olarak belirmektedir.

Engelli bakıcısı olarak tanınmaktan bakıcıların çoğu (%79,5'i) hiçbir zaman rahatsız olmadığını, çevreleri tarafından hiç dışlanmadıklarını (%73,8'i) ifade etmişlerdir. Bununla birlikte sosyal ilişkiler konusunda bakıcıların büyük çoğunluğu, bir engelliye bakım veriyor olmasaydı sırasıyla daha fazla kendisine (%83,6) ve diğer aile üyelerine (%82,7) zaman ayıracağını; daha fazla komşu ziyareti yapacağını (%66,6) ve seyahate çıkacağını (%63,6) ifade etmiştir. Bakıcıların sosyal ilişkilerindeki çözülme belirtilerinin (engelli dışındaki aile üyelerine ya da komşulara yeterli vakit ayıramama vb.), sosyal yaşamın kalitesini olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir. Dolayısıyla bakıcılara sosyal destek verilerek, bakıcıların iyilik durumlarının yükseltilmesi gerekmektedir.

Sosyal destek aldığını belirten bakıcılar ise sırasıyla aile üyelerinden (%63,6'sı), akrabalarından (%19,3'ü), komşularından (%12,4'ü), engellinin arkadaşlarından (%2,6'sı), belediyeden (%1,2'si) ve diğer yerlerden (%1,0'i) destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Engelli bakıcılarının sosyal sermayesine kaynak oluşturan en büyük sosyal destek mekanizmasının yakın aile çevresi olduğu buna karşın çoğunun belediye gibi kurumlardan destek almadıkları tespit edilmiştir.

Bakıcıların çoğu (%64,2'si), az miktarda da olsa bakım verirken başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadırlar. Başkasının yardımına çok fazla ihtiyaç duyduğunu belirtenlerin oranı 70 ve üstü yaş grubundaki bakıcılarda %68,2'ye yükselmektedir. Buna göre yaşça daha genç olan bakıcıların engelliye bakım verirken bir başkasının yardımına daha az ihtiyaç duymasına karşın bakıcının yaşının artmasıyla başkasının yardımına duyulan ihtiyacın da arttığı görülmektedir.

Engelli bakıcılarının bir kısmı engellinin dışarıyla ilgili evrak işlerinde başkalarından sosyal destek aldıklarını ifade etmiştir. 60 ve üstü yaş grubundaki bakıcılardan başlamak üzere, engellinin evrak işleriyle ilgilenen kişinin bizzat engellinin bakıcısı olması oranının giderek düşmekte olduğu görülmüştür. Eşi ve kendisi dışında "başka biri" nin engellinin evrak işlerini takip ettiğini bildiren bakıcıların çoğu (%31,7) ise 60-69 yaş aralığındadır.

Dışarıdaki evrak işlerini yürütme konusunda bakıcıların yaşı kadar eğitim durumlarının

da etkili olduğu görülmektedir. Nitekim okur-yazar olmayan bakıcıların çoğu (%39,7'si) engelinin evrak işleriyle başkasının ilgilendiğini söylemiştir. Okur-yazar olmak ve eğitim düzeyinin yükselmesi, bakıcıların evrak işlerinin kendileri tarafından yapılabilme oranını yükseltmektedir denilebilir.

Engelli bireyle uğraşmaktan dolayı sıkılıp rahatlamak amaçlı konuşacak birilerine başvurma isteği olan bakıcıların oranı %44,6 ile azımsanamayacak boyuttadır. Buna ek olarak bakıcıların çoğunun (%75,8'inin), sosyal-psikolojik ihtiyaçlarına yönelik kendilerine danışmanlık ve yönlendirme yapılmasına ihtiyaç duyduklarını belirttikleri görülmüştür.

Bakıcıların danışmanlık ve yönlendirme içerikli sosyal destek ihtiyaçlarının fazla olmasına rağmen, bakım verdikleri engelli bireye kimin bakmasının daha uygun olduğuna dair düşüncelerinin dağılımları incelendiğinde; %97,1'inin şu anki bakıcı olarak kendisinin, %1,4'ünün dışarıdan başka bir bakıcının belli saatlerde gelerek para karşılığında bakmasının, %1,2'sinin devlet kurumlarında bakılmasının daha uygun olduğunu düşündüğü belirlenmiştir. Dolayısıyla bakıcıların büyük çoğunluğu engellisine bakım verme konusunda kendilerinin en uygun kişi olduklarını düşünmektedirler. Bununla birlikte bakıcılara sosyal destek noktasında, gününbirlik bakım kurumlarından bakıcıların faydalanma istekleri de dikkat çekmektedir. Bakıcıların çoğu (%61,4'ü), gün içerisindeki işlerini halletmek için engellilerini bıraktıklarında kısmi süreli engelli bakımı yapacak kuruluşlara ihtiyaç duymakta ve bu hizmeti verebilecek kurumlardan faydalanmak istemektedirler.

Araştırmanın bulguları ışığında, engellisine sosyal ve psikolojik destek veren bakıcıların sosyal destek ihtiyaçları göz önünde bulundurularak sosyal politika yapıcılara şu önerilerde bulunulabilir:

- 1- Devletin çeşitli kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, engelli derneklerinin ve medyanın devletin evde bakım ile ilgili sosyal politikaları hakkında daha fazla sayıda vatandaşa bilgi aktarması sağlanabilir.
- 2- Engelliler ve bakıcıları ile ilgili derneklerin faaliyetleri, kendilerini tanıtımları devlet organları tarafından daha fazla desteklenebilir. Böylece derneklerin daha fazla engelli ve bakıcısına ulaşması sağlanabilir.
- 3- Engelli bakıcılarının daha fazla sosyal desteğe ulaşabilmeleri için illerde gününbirlik kısmi süreli bakım kurumları açılabilir. Böylece gün içinde engellisini birkaç saatliğine bu kurumlara bırakabilen bakıcılar diğer işlerini yürütebilme ihtiyacını karşılamış olurlar.
- 4- 60 yaş üstü engellisi olan bakıcıların ihtiyaç duymaları halinde evrak işleriyle ilgilenilmesi için her kurumda ilgili sosyal destek birimleri oluşturulabilir. Özellikle bakıcısı okur-yazar olmayan engelliler için bu hizmetin öncelikli olarak verilmesi düşünülebilir.
- 5- Sosyal ve psikolojik destek ihtiyacı olan engelli ve bakıcılarına yönelik, her günün gündüz saatlerinde açık olan bir hat, uzmanlara doğrudan telefonla ulaşılmasını ve bakıcıların rahatlamak amaçlı konuşmalarını sağlayarak danışma ve yönlendirme için kullanılabilir. Ayrıca bakıcıların yüz yüze konuşup yaşantılarının herhangi bir

alanına dair sıkıntılarını paylaşabilecekleri uzman sayısının evde bakım ile ilgili birimlerde artırılması sağlanabilir.

- 6- Bakıcıların birçok açıdan dezavantajlı bir kesim olduğu düşünülürse toplumdan izole yaşayan bakıcıların toplumla bütünleşmesini sağlayacak projelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Engelli ailelerine yönelik eğitim programlarının uygulanması da, sosyal hizmet kapsamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Türkiye’de engelli ailelerine yönelik aile eğitimi programlarının yaygınlaştırılması sağlanabilir. Engelli ailelerinin ve bakıcılarının bilgilendirilerek onlara rehberlik edilmesinin evde bakım hizmeti kapsamında bulunduğu dikkate alınırsa bu konudaki bilgi ihtiyacının karşılanmasının önemli olduğunun altını bir kez daha çizmekte fayda olduğu anlaşılabilecektir. Nitekim bakıcının bilgi eksikliği durumunda engelliye gerekli olan girişimler yapılamayabileceği gibi aynı zamanda ona zararlı yanlış uygulamaların yapılmasına da yol açılabilir. Buna benzer sıkıntıların çözümü adına evde bakım hizmetinin bilgilendiricilik boyutunun işlevsel olması önem taşımaktadır.
- 7- Engelli bakıcılarından “Eğer bir engelli bireye bakım veriyordum olsaydım seyahate çıkardım” diyenlerin oranı (%63,6’sı) bakıcıların deneyimledikleri gerçekliği, işlerindeki bir özlemi ve bir ihtiyacı ifade etmektedir. Dolayısıyla engelli bakıcılara turizm desteği sağlanabilirse bu konudaki ihtiyaçlarının giderilmesi mümkün olabilecektir.
- 8- Birçok sorunla yaşamak durumunda kalan evde bakım hizmeti sunan engelli bakıcılarının belirli aralıklarla tükenmişlik durumları ölçülerek bu sonuçlara göre kendilerine destek verilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ak, M.; Yavuz, K. F.; Lapsekili, N. ve Türkçapar, M. H. (2012). Evaluation of Burden in a Group of Patients with Chronic Psychiatric Disorders and Their Caregivers, *Düşünen Adam*, C. 25, S. 4: 330-337.
- Aktaş, E. (2010). Fiziksel Engelli Çocuk ve Ailesinin Evde Bakım Gereksinimine Işık Tutucu Araştırmaların Sistematik İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Altuntaş, B. ve Topcuoğlu, A.R. (2014). “Engelli Hakları, Bakım Güvencesi ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı İş Bölümü Çerçevesinde Evde Bakım Hizmeti”. VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu-Bildiriler, Petrol-İş Yayını: 119. İstanbul: 307- 322.
- Alyüz, A.S.B. (2018). Sosyal Sermaye, Sosyal Ağlar ve Sosyal Destek İlişkisi-Sultanbeyli ve Kadıköy’de Sosyal Hizmet Merkezlerine Başvuranlara İlişkin Karşılaştırmalı Durum Çalışması. Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yalova.
- Alyüz, A.S.B. (2019). Sosyal Çalışmada Sosyal Ağların Gücünü Keşfetmek: Sosyal Sermaye ve Sosyal Destek. *Turkish Studies*, Volume 14, Issue 3: 953-975.
- Anık, M. (2011). Sosyal Sermaye Kavramı Işığında Ziya Gökalp’in Düşünceleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 12(2):89-103.

- Atagün, M. İ.; Balaban, Ö. D.; Atagün, Z.; Elagöz, M. ve Özpolat, A. Y. (2011). Kronik Hastalıklarda Bakım Veren Yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C. 3, S. 3: 513-552.
- Aydemir, M.A. ve Tecim, E. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (28): 43-59.
- Bozok, N. (2011). *Ben Değerliyim-Nar Taneleri: Güçlü Genç Kadımlar Mutlu Yarınlar Projesi Güçlenme Hikâyeleri Biriktiriyor-Sosyolojik Değerlendirme Raporu*. İstanbul: Boyner Yayınları.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006). The Turkish Welfare Regime in Transformation. *Journal of European Social Policy*, 16 (3):211-228.
- Cingil, D. (2013). Bağımlı Yaşlısına Bakım Veren Aile Üyelerine Sunuş Yoluyla Verilen Eğitimin Bakım Verme Yeterliliği ve Yaşlı Bakımı Bilgi Düzeyine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Coşkun, H. Y.(2010). Özürlü Birey ve Ailesinin Sosyal İletişim Sürecinde Karşılaştığı ve Yaşadığı Durumlar Hakkında Teorik ve Ampirik Bir Çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdoğan, B.(2013). Evde Bakım Hizmeti Alan Özürlü Bireye Sahip Ailelerin Sosyo-Ekonomik Durumlarının İncelenerek, Umutsuzluk ve Yaşam Doyum Düzeylerinin Belirlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- EYHGM (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü).(2019). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara.
- Göçoğlu, V.(2015). Dezavantajlı Gruplar Üzerine Yapılan Bir Kamu Politikası Sonlandırmasının Analizi: Eski Hükümlülerin Özel Sektördeki İstihdam Zorunluluğunun Kaldırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36: 846-863.
- Gök, M. (2016). Sosyal Sermayenin Önemli Bir Kaynağı Olarak Aile: Yapısal Sınırlamalar ve Tartışmalar. *International Journal of Human Sciences*, 13(1): 881-899.
- Günler, O. E. (2014). Sosyal Sermaye, Sağlık ve Hastalık. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26): 107-113.
- Jourdain, S. and Naulin, A. (2011). *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. (Çev.: Öykü Elitez), İstanbul: İletişim Yay.
- Karadağ, G.(2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadıkları Güçlükler ile Aileden Algıladıkları Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, C. 8, S. 4:315-322.
- Kayı, İ. ve Özgülner, N. (2015). Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri İçinde Ara Halka: Sosyal Sermaye. *Toplum ve Hekim*, C.30,S:1: 29-41.
- Korkut, Y. ve Berk, Ö.S.(2009). Alzheimer Hastalarına ve Sağlıklı Yaşlılara Bakım Veren Kadın Yakınlarda Bakım Verme Tarzı, Problem Çözme Stratejileri, Öfke Tarzları ve Sağlık Durumunun İncelenmesi. *Türk Geriatri Dergisi*, C. 12:1-12.

- Lin, N. (2010). Sosyal Sermaye Network Kuramının İnşası. *Sosyal Sermaye Kuram Uygulama Eleştiri*. Mehmet Murat Şahin, Ahmet Zeki Ünal (Der.), Sakarya: Değişim Yay.
- Olgun, B. Ç. (2012). Özürlülük Olgusu. (İç.) *Özürlüler Yerel Hizmet Rehberi İSÖM Modeli*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü (s. 499-508). İstanbul.
- Özsoy, S.A.; Özkahraman, Ş. ve Çallı, F.(2006). Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Aile ve Toplum Dergisi*, C. 3, S. 9: 69-78.
- Özşenol, F.; Işıkhani, V.; Ünay, B.; Aydın, H.İ.; Akın, R. ve Gökçay, E.(2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi, *Gülhane Tıp Dergisi*, C. 45, S. 2: 156-164.
- Öztaş, N. (2007). Sosyal Sermayenin Ağbağ Kuram(lar)ı: Dayanışmacı ve Aracı Soysal Sermaye. *Amme İdare Dergisi*, 40(3): 79-98.
- Putnam, R. (2010). Tek Başına Bowling: Amerika'nın Azalan Sosyal Sermayesi. *Sosyal Sermaye Kuram Uygulama Eleştiri*. Mehmet Murat Şahin, Ahmet Zeki Ünal (Der.), Sakarya: Değişim Yay.
- Şahin, T.(2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Şan, M.K. ve Şimşek, R. (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arka Planı. *Akademik İncelemeler Dergisi* C:6, S:1, 88-110.
- Tunç, M. (2011). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşam Kalitesini Etkileyen Etmenler: Yenimahalle İlçesi Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmazöz, Ü. (2010). Kentsel Dönüşüm Sonrası Komşuluk ilişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.

İnternet Kaynakları

- URL-1: DDK (Devlet Denetleme Kurumu). (2009). Denetleme Raporu. <http://cankaya.gov.tr/ddk/ddk30.pdf> , (Erişim Tarihi: 25.11.2014).
- URL-2: WHO, (Dünya Sağlık Örgütü) (2011). World Report On Disability. http://whqlibdoc.who.int/publications/2011/9789240685215_eng.pdf?ua=1, (Erişim Tarihi: 22.06. 2014).